

Małgorzata Świącicka

Bydgoszcz

Refleksje językoznawcze o przyjaźni i przyjacielu

Jubileusze stanowią dla językoznawców znakomitą okazję do refleksji nad związanymi z nimi wyrazami. Na przykład Edward Łuczyński¹ w materiałach sesji jubileuszowej Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego stosownie do okazji zbudował portret leksykalny wyrazu *miłośnik*. Mnie jubileusz urodzin i pracy zawodowej profesor Mirosławy Białoskórskiej zainspirował do mówienia, w sposób z konieczności fragmentaryczny, o przyjaźni i przyjacielu.

Przyjaźń jako szczególny rodzaj więzi międzyludzkiej należy do świata wartości moralnych, jest uczuciem², które ze względu na swą złożoność kulturową, psychologiczną, społeczną czy etyczną stanowi przedmiot interdyscyplinarnych dociekań. Naukowy obraz tego pojęcia przez pryzmat ujęć definicyjnych, klasyfikacji, wartościowania itp. proponuje dziś szereg humanistycznych i społecznych dyscyplin badawczych. W tym miejscu, nie wdając się w szczegóły interdyscyplinarnych studiów, warto przypomnieć, że filozoficzne myśli o przyjaźni i roli przyjaciela sięgają starożytności, zajmują wiele miejsca w dziełach m.in.

¹ E. Łuczyński, *Zarys portretu leksykalnego wyrazu miłośnik*, [w:] J. Maćkiewicz i E. Rogowska-Cybulska, *Polonistyczne drobiazgi językoznawcze I. Materiały sesji jubileuszowej Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego z 23 października 2006 roku*, Gdańsk 2009, s. 24–29.

² A. Wierzbicka definiuje je następująco: „Uzucie to jest coś, co się czuje, a nie coś, co się przeżywa w słowach. W słowach można zapisać myśli – nie można w słowach zapisać uczuć” (eadem, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa 1971, s. 30); A. Pajdzińska ujmuje rzecz w sposób następujący: „Ciągłe próbujemy wyrazić niewyraźalne” (eadem, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, s. 87), a K. Data dodaje: „[...] ciągle próbujemy opisać nieopisywalne” (eadem, *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?*, „Język a Kultura”, t. 14 *Uczucia w języku i tekście*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 246).

Sokratesa, Platona i Arystotelesa. Arystoteles, rozumiejąc przyjaźń jako cnotę, złoty środek między wadami wrogości i pochlebstwa, wyróżnił jej trzy rodzaje, odpowiadające trzem rodzajom dóbr, będących przedmiotem dążeń ludzkich: przyjaźń utylitarną, opartą na wzajemnej korzyści, przyjaźń hedonistyczną, której istotą jest przyjemność oraz przyjaźń altruistyczną, opartą na doskonałości, piękną moralnie, stojącą najwyżej w hierarchii przyjaźni³. Poza istotą przyjaźni jako dobra moralnego w koncepcjach psychologicznych zwraca się szczególną uwagę na uwarunkowane psychicznie jej atrybuty. Wśród podstawowych cech wymienia się: wzajemną bezinteresowność, zaufanie, lojalność, wierność, sympatię, gotowość niesienia pomocy, zainteresowanie sprawami przyjaciela oraz chęć przebywania z nim⁴. Uczucie przyjaźni to nie tylko przedmiot rozważań naukowych, to także częsty, różnorodnie modelowany, motyw najwybitniejszych dzieł sztuki: zarówno literatury polskiej i obcej⁵, jak i malarstwa czy rzeźby. Naukowe czy literackie profile uczucia przyjaźni w określonym zakresie osadzone są na jego obrazie utrwalonym w danych systemu języka, w definicjach leksykograficznych, polu derywacyjnym, relacjach semantycznych, w kanonicznym repertuarze frazeologizmów i aforyzmów. Zróznicowany repertuar jednostek językowych związanych z przyjaźnią, złożona struktura semantyczna pojęcia budziły i nadal budzą zainteresowanie lingwistów. Eksplikacja semantyczna przyjaźni, zaproponowana przez Annę Wierzbicką⁶, zakłada następująco: *X chce, żeby Y wiedział, co się w nim, w X dzieje, i Y chce, żeby X wiedział, co się dzieje w nim, w Y. Ponadto Y rzeczywiście chce wiedzieć, co się dzieje z X (a więc naprawdę interesuje się X, chce wiedzieć o nim, a nie tylko odłaniać mu siebie). X zaś naprawdę interesuje się tym, co się dzieje w Y.* Za Anną Wierzbicką można więc stwierdzić, że przyjaźń jest obopólnym aktem wolicjonalnym, którego celem jest, oparte na szczerości i zainteresowaniu, jak najpełniejsze wzajemne poznanie. W przyjaźni nie można więc założyć jednostronności „odkrywania wnętrza”, uczucie to implikuje bowiem wzajemną chęć odkrycia siebie drugiej

³ Zob. *Filozofia. Leksykon*, red. W. Łagodzki, G. Pyszczek, Warszawa 2000, s. 276.

⁴ Zob. m.in. J. Siuta, *Słownik psychologii*, Kraków 2005, s. 208.

⁵ Literackie obrazy przyjaźni i przyjaciół (prawdziwych i fałszywych) utrwała mitologia, Biblia, reprezentujące różne epoki i nurty teksty prozatorskie i poetyckie. Po motyw przyjaźni sięgają zarówno przedstawiciele epok dawnych, m.in. W. Szekspir, A. Dumas, I. Krasicki, A. Mickiewicz, A. Fredro, H. Sienkiewicz, B. Prus, M. Dąbrowska, jak i współczesnych, np. R. Bratny, J. Andrzejewski, G. Herling-Grudziński, W. Szyborska, K. Wojtyła. Teksty poetyckie stają się źródłem uniwersalnych, ponadczasowych myśli typu: *Wśród serdecznych przyjaciół psy zająca zjadły* (I. Krasicki, *Przyjaciele*), *Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie* (A. Mickiewicz, *Przyjaciele*), *Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie?* (A. Mickiewicz, *Niepewność*) (zob. m.in. D. Nosowska, *Słownik motywów literackich*, Bielsko-Biała 2004, s. 395–402).

⁶ A. Wierzbicka, *Kocha, lubi, szanuje...*, op. cit., s. 81.

osobie. W propozycji Iwony Nowakowskiej-Kempnej⁷ leksem *przyjaźnić się* należy do grupy sympatii, przyjaźń – jak dowodzi badaczka – nazywa uczucia – postawy emocjonalne, z którymi w wymiarze przestrzennym związany jest ruch na zewnątrz⁸, a wymiarze czasu – kategoria długotrwałości⁹. Z kolei Jadwiga Puzynina¹⁰ przywołuje podział uczuć na uczucia proste, wzruszenia i uczucia złożone (uczucia wyższe lub emocje¹¹), według którego przyjaźń, obok miłości, zazdrości czy chciwości mieści się wśród uczuć złożonych.

Zaproponowana w niniejszym szkicu lingwistyczna refleksja o przyjaźni, jest próbą rekonstrukcji jej obrazu¹² opartą na materiale konkretnych realizacji tekstowych, będących swobodnymi, nieograniczonymi gatunkowo, wypowiedziami

⁷ I. Nowakowska-Kempna, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa 1995, s. 122.

⁸ Ibidem, s. 135.

⁹ Ibidem, s. 145.

¹⁰ J. Puzynina, *Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim*, „Język a Kultura”, t. 14, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 9.

¹¹ Na temat zakresu występowania pojęć *uczucia* i *emocje* por. m.in. rozważania J. Puzyniny (*Uczucia a postawy...*, op. cit., s. 12) czy A. Libury (*Analiza semantyczna wyrazów nazywających NIENAWIŚĆ i inne uczucia negatywne*, „Język a Kultura”, t. 14, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 135).

¹² W podjętej próbie rekonstrukcji obrazu przyjaźni sięga się głównie po założenia semantyki kognitywnej i językoznawstwa kulturowego. Jest to oczywiście jeden z możliwych punktów widzenia wybranego pojęcia, które można i należy ujmować także według innych metodologii i koncepcji opisu języka (zob. E. Jędrzejko, *O językowych wykładnikach pojęcia WSTYD w różnych koncepcjach opisu*, „Język a Kultura”, t. 14, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 59–75). Niniejszy szkic jest kontynuacją moich wcześniejszych badań dotyczących sposobu rozumienia pojęć, w tym ich kognitywnych obrazów, w tekstach młodego pokolenia Polaków (zob. np. M. Świącicka, *Strach w języku młodzieży studenckiej*, [w:] *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*, red. K. Wojtczuk, V. Machnicka, Siedlce 2006, 299–311; eadem, *Słownictwo polityczne w rozumieniu młodego pokolenia Polaków*, [w:] *Język, historia, polityka, Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, t. XVII, Bydgoszcz 2007, s. 151–161; eadem, *Potoczny obraz zazdrości*, [w:] *Rejestr emocjonalny języka*, red. K. Wojtczuk, V. Machnicka, Siedlce 2009, s. 243–253). Istotny punkt odniesienia w niniejszych rozważaniach stanowią zaproponowane przez I. Nowakowską-Kempną (*Konceptualizacja uczuć...*, op. cit., s. 191–241) sposoby konceptualizacji przyjaźni w języku polskim oraz – z racji grupy respondentów (młodzieży szkolnej) – wyniki badań R. Jedlińskiego (*Językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę podstawową*, Kraków 2000) obejmujące językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę podstawową.

uczniowskimi¹³ na temat przyjaźni. Bazę kognitywnego obrazu, co oczywiste, stanowią dane systemu języka, rozbudowywane w realizacjach tekstowych o szereg aspektów redundantnych, osadzonych na myśleniu potocznym młodego człowieka, obserwowaniu i doświadczeniu świata i ludzi. I to właśnie potoczny obraz przyjaźni jest celem niniejszych dociekań, dane zaś językowe utrwalone w materiałach słownikowych przywołuje się raczej w sposób wybiórczy jako tło i komentarz do rekonstruowanego obrazu.

W opracowaniach leksykograficznych pojawiają się trzy polisemiczne definicje przyjaźni, z których dwie mają zasięg ograniczony do dyskursu etycznego (zob. „jedna z ważniejszych więzi łączących ludzi, która opiera się na współodczuwaniu określonych stanów emocjonalnych”¹⁴) i filozoficznego (zob. „związek międzyludzki charakteryzowany przez bezinteresowność i szacunek”¹⁵), trzecia zaś, ogólna, brzmi: „bliskie zażyłe stosunki między osobami oparte na wzajemnej życzliwości, sympatii, szczerości, zaufaniu, pomocy itp.; także związek uczu-

¹³ Materiał badawczy pochodzi z Bydgoszczy, zgromadziła go w 2007 roku Aneta Janas – uczestniczka prowadzonego przeze mnie seminarium magisterskiego, autorka napisanej pod moim kierunkiem pracy magisterskiej nt. *Obraz przyjaźni w języku uczniów szkoły podstawowej*. Stanowią go wypowiedzi pisemne (*Napisz o przyjaźni*) uczniów w wieku od 10 do 12 roku życia. O wyborze tej grupy wiekowej do badania sposobu rozumienia pojęcia ze świata wartości moralnych zdecydowały nie tylko czynniki natury językowej (tj. etap akwizycji mowy), ale również pozajęzykowe uwarunkowania (tj. etap rozwoju intelektualno-emocjonalnego). Jeśli chodzi o rozwój języka dzieci kończy się druga faza rozwojowa (jedenasty, dwunasty rok życia) nazywana okresem mowy konkretno-wyobrażeniowej, a zaczyna etap trzeci, tzw. mowy abstrakcyjnej, obejmującej treści nie tylko oparte na doświadczeniu, ale także symboliczne, metaforyczne. Badani uczniowie znajdują się w pierwszej fazie okresu dorastania, kiedy następują istotne zmiany w psychice i emocjonalności, zwiększa się zasób doświadczeń życiowych w efekcie wchodzenia w nowe role społeczne. M. Nagajowa, (*O kształtowaniu wartości w klasach IV-V szkoły podstawowej*, [w:] *Wartościowanie w dyskursie edukacyjnym*, red. J. Ożdżyński, S. Śniatkowski, Kraków 1999, s. 273) podkreśla, co jest szczególnie ważne w kontekście prezentowanych badań, że w tym okresie następuje wzmoczony rozwój moralny dziecka, obserwuje ono postawy moralne własne i cudze, ocenia je; w tym też czasie – jak dodaje autorka – „[...] zaczyna się kształtować świadomość własnej tożsamości, stabilność emocjonalna i stabilny system wartości. Które wartości się na niego złożą, jaka będzie ich hierarchia, zależy głównie od rodziny i innych dorosłych, od grupy rówieśniczej i w dużym stopniu od szkoły”. W okresie dorastania, jak podkreślają psychologowie, wzrasta szczególnie potrzeba i rola przyjaźni z cechami wyłączności, wierności, bezkompromisowego przywiązania, przysięgami i rytuałami zawierania przyjaźni na zawsze (zob. np. M. Żebrowska, *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1975).

¹⁴ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, Poznań 1995–2001, t. 34, s. 239.

¹⁵ *Ibidem*, t. 34, s. 239.

ciowy człowieka ze zwierzęciem oparty na wzajemnym przywiązaniu”¹⁶. Jak łatwo zauważyć, w tym sposobie rozumienia przyjaźń to nie tylko więź interpersonalna, ale także więź człowieka i zwierzęcia. W polu leksykalno-semantycznym przyjaźni lokuje się wyrazy nazywające inne uczucia i stany oraz postawy, zwłaszcza pozytywnie wartościujące cechy osobowości, zachowania etyczne i służebne, np. *sympatia*, *życzliwość*, *serdeczność*, *zaufanie*, *szczerłość*, *pomoc*, *przywiązanie*. Wśród bliskoznaczników wymienia się również określenia typu *braterstwo*, *koleżeństwo*, *koleżeńskość*, wpisujące w semantykę przyjaźni komponent roli społecznej, opartej na pokrewieństwie lub jego braku. Pole antonimiczne wyznaczają określenia z grupy antypatii i braku życzliwości, zwłaszcza *nienawiść*, *wrogość*, *antypatia*, *niechęć*, *nieżyczliwość*¹⁷.

Uczniowskie sposoby objaśniania znaczenia wyrazu *przyjaźń*¹⁸ wpisują się w polisemiczne słownikowe definicje, a ich językowymi wykładnikami, oprócz samego słowa *przyjaźń*, najczęściej stają się zróżnicowane fleksyjnie formy czasownika: *przyjaźnić się*, *lubić się* i konstrukcje analityczne *być przyjacielem*, *mieć przyjaciela*. Obok rozbudowanych danych, opartych na postrzeganiu przyjaźni jako relacji między osobami (np. *Janek jest moim najlepszym przyjacielem*), w potocznym rozumieniu pojawiają się przykłady potwierdzające znaczenie związku między człowiekiem i zwierzęciem (np. *Mam psa i tak naprawdę on jest moim najlepszym przyjacielem*). Przyjaźń objaśniana jest głównie jako *zaufanie* (np. *Dla mnie przyjaźń to zaufanie do drugiego człowieka*), *rzecz*¹⁹ (np. *Przyjaźń to wielka rzecz*), *pomoc* (np. *Przyjaźń to dla mnie pomoc drugiemu człowiekowi*), *koleżeństwo*²⁰ (np. *Przyjaźń jest to koleżeństwo z kolegą lub koleżanką*), *rzadziej więź* (np. *Przyjaźń to więź dwóch osób, które są ze sobą szczególnie związane*) i *uczucie* (np. *Przyjaźń to wspiane uczucie*). Kontekstowym dookreśleniem, związanym zwłaszcza z kategoryzacją *przyjaźń to rzecz* oraz *przyjaźń to uczucie*, staje się rozbudowany repertuar pozytywnie wartościujących przymiotników,

¹⁶ Ibidem, t. 34, s. 238.

¹⁷ Ibidem, t. 34, s. 239.

¹⁸ Fragmety wypowiedzi uczniowskich podają w oryginalnym kształcie językowo-stylistycznym bez jakichkolwiek korekt ortograficznych czy interpunkcyjnych.

¹⁹ Ten sposób kategoryzacji odzwierciedla charakterystyczny jeszcze dla uczniów w wieku od 10 do 12 roku życia etap myślenia konkretno-wyobrażeniowego. O dziecięcym definiowaniu uczuć pisze m.in. I. Nowakowska-Kempna (*Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Część II Data*, Warszawa 2000, s. 344–367).

²⁰ *Koleżeństwo*, *kumplowanie się* są jednym z istotnych modeli społeczno-kulturowych objaśniania przyjaźni, choć uczniowie sygnalizują konieczność różnicowania zakresów znaczeniowych tych pojęć, np. *Przyjaźń to coś więcej niż koleżeństwo*; *Przyjaźń to nie tylko kolegowanie i kumplowanie się, ale zaufanie i wyrozumiałość*.

odzwierciedlających wysoką pozycję przyjaźni w hierarchii wartości²¹ (zasadniczo moralnych, ale też witalnych, hedonistycznych) młodego pokolenia, np. rzecz: *jedna z ważnych, jedna z najważniejszych, bardzo ważna, dobra, piękna, wielka, bezcenna, miła i przyjemna, niezwykła, wspaniała, najwspanialsza, rzadka*; uczucie: *najważniejsze, nierozzerwalne, fajne, szczere, wspaniałe*. Z kolei kategorie znaczeniowe: *przyjaźń to zaufanie, przyjaźń to pomoc, przyjaźń to koleżeństwo* dostarczają danych na temat podmiotów przyjacielskiej relacji. Jak już wspomniano, przyjaźń jest relacją wzajemną. W uczniowskich konceptualizacjach najczęściej obejmuje dwie osoby, np. *kolegowanie się dwóch osób, więź dwóch osób, przyjaźnią się dwie osoby*, choć nie wyklucza większej liczby, np. *ja osobiście mam wielu przyjaciół, uczucie między dwojgiem ludzi lub więcej*. Z perspektywy młodego nadawcy generalizujące określenia *osoby, ludzie, drugi człowiek* zwykle podlegają konkretyzacji. Identyfikacji *przyjaciela, przyjaciółki* wraz z zaimkami dzierżawczymi *mój, moja* służą liczne antroponimy (np. *Janek jest moim najlepszym przyjacielem; Moim przyjacielem jest Karol; Mój przyjaciel ma na imię Marek; Moją najlepszą przyjaciółką jest Asia*) i nazwy stopni pokrewieństwa (np. *Najlepszymi przyjaciółmi są również nasi rodzice, siostra, brat, po prostu rodzina*). Konkretyzacja obejmuje nadto charakterystykę osoby przyjaciela ze względu na płeć, najczęściej tę samą (np. *Ja osobiście mam wielu przyjaciół. Są to w większości chłopcy* – wypowiedź chłopca), rzadziej zaś przeciwną (np. *Dobrym przyjacielem może być również dziewczyna* – wypowiedź chłopca). Istotną rolę odgrywa również opis cech wyglądu (np. *Mój przyjaciel ma błędy (!) włosy, ma ciemną karnację skóry, ma ok. 140 cm*) i cech charakteru, wyrażonych pozytywnie wartościującymi przymiotnikami, np. *dobry, miły, życzliwy, sympatyczny, radosny, śmieszny, zabawny, koleżeński, uprzejmy, szczery*. Na leksykalny portret przyjaciela składają się także informacje na temat czynności, będących konkretyzacją ogólniejszych modeli rozumienia przyjaźni (por. przywołane już *przyjaźń to pomoc, przyjaźń to zaufanie*), np. *Przyjaciele pomagają sobie, przynoszą lekcje; Przyjaciele ofiarowują sobie najskrytsze tajemnice i sekrety*. Obraz ten konstytuują też dane obejmujące kategorię rozmowy, wspólnych zainteresowań, zajęć, dzielenia się dobrami, aktów wybaczenia, pocieszania, przeprosin, np. *Lubię rozmawiać z moim przyjacielem, bo dogadujemy się bardzo dobrze; Warto mieć przyjaciela, ponieważ może pocieszyć, gdy jest ci smutno; [...] dzielimy się słodyczkami, np. chipsami, żelkami, batonami; [...] trzeba umieć wybaczać, przeprosić; Mamy podobne pasje, chodzimy razem do kina, na lody, najczęściej chodzimy na zakupy*. Te z kolei warunkują kategorię bliskości, spotkań i wspólnego

²¹ Wyniki badań R. Jedlińskiego dowodzą, że przyjaźń obok wartości uniwersalnych (Bóg), społecznych (rodzina), innych moralnych (miłość) oraz witalnych (zdrowie, życie) jest jedną z najważniejszych wartości także wśród młodego pokolenia z lat dziewięćdziesiątych (idem, *Językowy obraz...*, op. cit.).

spędzania czasu, np. *Spotykamy się w tygodniu i w weekendy; Spędzamy razem dużo czasu, dzięki któremu dowiadujemy się o sobie wiele rzeczy; Lubię również spędzać z nim czas, bo robimy dużo różnych, fajnych i ciekawych rzeczy.* Tak wyidealizowany obraz przyjaciela musi warunkować kategorię wyboru i trudu szukania, np. *Każdy ma innych przyjaciół; Przyjaciela nie zdobywa się łatwo, ale wiem, że zdobyć można; Najłatwiej jest znaleźć przyjaciela, a raczej kolegę lub koleżankę tej samej płci.* Obok osobowych podmiotów przyjaźni, jak już sygnalizowano, dotyczy również więzi ze zwierzęciem, na które wskazuje się w sposób ogólny, np. *Najczęściej najlepszym przyjacielem człowieka jest zwierzę lub w procesie konkretyzacji: pies, kot, chomiki, świnki morskie, rybki,* np. *Przyjaźnić się można nie tylko z człowiekiem, ale jeszcze z psem; Jednak moimi najlepszymi przyjaciółmi są moje dwie świnki morskie; Mam jeszcze dwa chomiki, które też są moimi przyjaciółmi,* także odnotowując pozawerbalne sposoby komunikowania uczuć przez zwierzęta, np. *Gdy mi się coś stanie on zawsze wyrazi swoje uczucie łzami; Mój piesek potrafi uśmiechać się do mnie i to wystarczy.*

Na semantykę słowa *przyjaźń* poza kategoriami osobowego i nieosobowego jej podmiotu/obiektu składają się także dane temporalne i lokatywne. Fazę początkową przyjaźni sygnalizuje wyraz *zaprzyjaźnić się*, model zaś *przyjaźni to długo odzwierciedlają* liczne konkretyzacje typu: *Przyjaźń znaczy bardzo długą więź, która nigdy się nie skączy (!); Z moją przyjaciółką znamy się już osiem lat; Z moją koleżanką znamy się od przedszkola.* Społeczna przestrzeń przyjaźni to, poza domem i rodziną, przede wszystkim środowisko szkolne (np. *Chodzimy razem do jednej klasy*) i miejsca pozaszkolne (m.in. kluby, podwórko), np. *Chodzimy do klubu babskich spraw; Chodzimy razem na podwórko grać w piłkę nożną.*

Nie mniej istotny składnik struktury znaczeniowej przyjaźni w wypowiedziach uczniowskich stanowi kategoria uczuć jej towarzyszących, tak afektów, jak i postaw emocjonalnych. Poza odnotowanymi już uczuciami z pola sympatii i życzliwości warto jeszcze wspomnieć o grupie szacunku, dumy, poczucia bezpieczeństwa, przyjemności i radości, co ilustrują następujące przykłady: *Kiedy masz u boku przyjaciela u boku czujesz się bezpiecznie i wesoło; Przyjaciele stwarzają miłą i pogodną atmosferę; [...] trzeba się wzajemnie szanować [...]; Cieszę się i jestem dumna z takiej przyjaciółki.* Atrybuty związane z przyjaźnią decydują o tym, że uznaje się ją za dyspozycję do uczucia miłości, np. *Przyjaźń doskonale uczy nas partnerstwa i miłości do ludzi.* Zdarza się też, że przyjaźń konotuje negatywne uczucia, zwłaszcza krótkotrwałe, z grupy gniewu, np. *Ja i kuzynka kłócimy się często, ale za pięć minut się godzimy.* Z kolei postawy, emocje typu zazdrość, zawiść czy zdrada zwykle warunkują kres przyjaźni, np. *Nicola poszła do Diany i zapytała się czemu ją zdradza z jej największym wrogiem; Niestety w czwartej klasie pomiędzy nami zaistniały wielkie kłótnie spowodowane przez jedną osobę, którą bardzo lubiłam.*

Informacje oparte na modalności konieczności typu: *Przyjaciele powinni sobie pomagać; Przyjaciel powinien dotrzymać tajemnic*, także wypowiedzi z kano-nicznym połączeniem: *prawdziwa przyjaźń, prawdziwy przyjaciel*, np. *Przyjaźń na dobre i złe to prawdziwa przyjaźń; Prawdziwy przyjaciel powinien pomagać w trudnych sytuacjach* są sygnałem świadomości młodego człowieka w zakresie budowania wzorca (taki, jaki powinien być). Struktura znaczeniowa przyjaźni to jednak nie tylko jej wyidealizowany model i idealny przyjaciel, to także jej obraz taki, jaki jest. Na materiale tekstów uczniowskich da się również odtwo-rzyć kategorie znaczeniowe, których wykładnikiem są połączenia wyrazowe *falszywa przyjaźń i fałszywy przyjaciel, nieprzyjaźń*. Przyjaźni, dla której wy-znacznikiem jest moralna kategoria prawdy przeciwstawia się *falszywą przyjaźń* opartą na kłamstwie, fałszu, obłudzie, np. *Spotkałem się już z taką sytuacją jak przyjaciel obgaduje za plecami, a przy nim jest bardzo miły i sympatyczny. Za-przeczenie przyjaźni stanowi zaborczość i uczucie strachu*, np. [...] *boją się o swoją przyjaźń i kontrolują drugą osobę, to również nie jest dobra przyjaźń*. Liczne uczniowskie wypowiedzi są również przykładem konkretyzacji cech, postaw (antypatia, nieżyczliwość, brak zaufania, brak niesienia pomocy, nawet upokorzenie i wyśmiewanie etc.), sposobów werbalnego i niewerbalnego komu-nikowania (m.in. kłótnia, bójka) składających się na obraz nieprzyjaźni, np. *Falszywa przyjaźń jest taka, że przyjaciele są dla siebie niemili, kłócą się, a nawet biją; [...] wtedy moi przyjaciele ze mnie się wyśmiewali i obrażali, niesty-istnieją tacy przyjaciele, którzy nie pomagają sobie w trudnych sytuacjach, nie mają do siebie zaufania*. Na przeciwnym biegunie *prawdziwej przyjaźni//prawdziwego przyjaciela* sytuują się kategorie znaczeniowe typu: *falszywa przyjaźń to kłamstwo, obłuda, nieżyczliwość, antypatia, brak pomocy, brak zaufa-nia, dyskomfort psychiczny i fizyczny*.

Ciekawe dopełnienie zarysowanego obrazu stanowią uczniowskie wypowie-dzi stanowiące swoisty przykład bardziej czy mniej zmodyfikowanych sentencji, których utrwalaniu z pewnością służy szkolne kształcenie polonistyczne. Po-twierdzają one nie tylko pozytywnie wartościowane atrybuty przyjaźni, ale za-wierają także rady i przestrogi z nią związane, np. *Życie bez przyjaźni jest ni-czym; Prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie; Pamiętaj przyjaźń nie polega na kupowaniu sobie rzeczy; Przyjaciel, który traktuje cię źle nie jest wart przyjaź-ni; Kto przestaje być przyjacielem nigdy nim nie był*. Są one dobrym przykładem poświadczającym, podkreślany przez pedagogów i psychologów, szczególnie intensywny wśród uczniów od 10 do 12 roku życia rozwój emocjonalny, inte-lektualny i moralny.

Bazę dla zarysowanego tu potocznego obrazu przyjaźni stanowią niewątpli-wie ujęcia utrwalone w systemie języka oraz kierunki jej konceptualizacji

w języku polskim²². Młode pokolenie bydgoszczan modyfikuje jednak i rozbudowuje dane słownikowe w procesie konkretyzacji, opartej na obserwowaniu otaczającej rzeczywistości oraz własnym doświadczeniu. Odpowiednio do wieku uczniów (10–12 lat) tekstowe konkretyzacje stanowią odzwierciedlenie etapu rozwojowego mowy i myślenia dziecka od konkretności do abstraktu. Są one ilustracją nietatwego procesu dochodzenia do rozumienia pojęcia, stąd też ujęcia w kategoriach metonimicznych przeniesień i metaforycznych obrazów. Strukturę znaczeniową przyjaźni, poza samymi przykładami rozumienia pojęcia (*przyjaźń to zaufanie, przyjaźń to koleżeństwo, przyjaźń to rzecz, przyjaźń to więź*), wypełniają dane obejmujące głównie podmioty przyjaźni, rzadziej zaś informacje temporalne i lokatywne. Proces konkretyzacji obejmuje zarówno wzorzec (*prawdziwa przyjaźń//prawdziwy przyjaciel*), jak i obraz (*fałszywa przyjaźń//fałszywy przyjaciel*). Wzorzec potwierdza istotną rolę przyjaźni w hierarchii wartości młodego człowieka, jego językowym wyrazem staje się bogaty repertuar środków pozytywnego wartościowania z wyraźnymi elementami superlatywizacji. Przyjaźni jako wartości bezcennej i wyjątkowej przeciwstawia się jej obraz konstytuowany przez pojęcia ze sfery antywartości (np. *kłamstwo, obłuda, fałsz*). Realizacji tekstowych konkretyzacji przyjaźni służy głównie polszczyzna ogólna, ewentualnie jej potoczny wariant reprezentowany przez wyrazu typu: *kumpel, kumpelka, kumpłować się*. W takim modelowaniu wzorca i obrazu przyjaźni, poza sygnalizowanymi już uwarunkowaniami natury psychologiczno-społecznej, ważną rolę odgrywa niewątpliwie edukacja szkolna, w swoich programach uwzględniająca kształcenie pojęć ze świata wartości.

Pole znaczeniowe przyjaźni, jak ilustrują przywołane przykłady, tworzą nazwy innych uczuć i postaw. Kategorie zaufania, pomocy, życzliwości czy koleżeństwa mogą stanowić ciekawy przedmiot dalszych badań lingwistycznych, obejmujących sposoby rozumienia pojęć przez młode pokolenie Polaków.

Summary

Linguistic reflections on friendship and friend

The benchmark for the popular understanding of the concept of friendship delineated in the present sketch is the view of friendship recorded in the language system on the one hand and its conceptualisation on the other. The young generation in Bydgoszcz modifies and extends lexicographic material in the process of concretization, which is based on an observation of the world they live in and their own experience. Depending on the age of pupils (10–12 years of age), textual concretizations reflect the stage of cognitive and speech development: from the concrete to the abstract. They illustrate a process, which is not uncomplicated, of arriving at concept understanding, hence their

²² I. Nowakowska-Kempna, *Konceptualizacja uczuć...*, op. cit., s. 191–241.

treatment in terms of metonymic categories and metaphoric images. The process of concretization subsumes both the idealized understanding of the concept (*true friendship//a genuine friend*) and its realizations (*false friendship//false friend*). The valuable and exceptional rendition of friendship is juxtaposed with the view of friendship as a concept epitomizing anti-values (*a lie, hypocrisy, falsehood*). While moulding a standard and its realizations in this fashion, along with social and psychological determinants, a crucial role is ascribed to school education.